

ANTONI CETNAROWICZ

Jagelonsko sveučilište
Krakov, Poljska

Izvorni znanstveni članak

UDK 323.1:94(497.5 Istra)=«1860/1870»

Hrvatski i slovenski nacionalni pokret u Istri u razdoblju jačanja talijanskog iredentizma u prvim godinama dualizma

Autor piše o hrvatskom i slovenskom nacionalnom pokretu u Istri u šezdesetim godinama 19. stoljeća. Ti su nacionalni pokreti stavljeni u širi kontekst nacionalno-političkih gibanja u Habsburškoj monarhiji, odnosno Austro-Ugarskoj. Autor promatra i utjecaj talijanskog iredentizma nakon proglašenja Kraljevine Italije na ove nacionalne pokrete.

Ključne riječi: hrvatski i slovenski nacionalni pokret, iredentizam, Istra, Habsburška monarhija / Austro-Ugarska, Istarski sabor

Tijekom prvih pet godina nakon stvaranja Kraljevine Italije, odnose te nove države s Austrijom obilježavala je miroljubiva politika. Ciljevi iredente, kao i talijanske diplomacije, bili su načelno ograničeni na Veneciju i Trident. Vodeće osobe talijanskog Risorgimenta, primjerice Giuseppe Mazzini, te prvi premijer talijanske vlade u razdoblju 1861-1866. Alfonso Lamarmora, istočnu granicu Italije vidjeli su do Trsta ili rjeđe do Soče; no istarski su iredentisti s priključenjem Venecije povezivali nade u aneksiju Istre i Trsta. Dva čelna predstavnika iredentizma Tomaso Luciani i Carlo Combi su preko brojnih apela i predavki neprestano nastojali skrenuti pozornost kralja Viktora Emanuela II. i talijanske vlade na neopravdane njemačke pretenzije prema Trstu i podsjetiti da cijelo područje Retijskih, Julijskih i Karnijskih Alpa, sve do kvarnerskih otoka, predstavlja talijanski teritorij. Željeli su također upozoriti da bi bilo kakvo odricanje od tog teritorija, čak i privremeno, bilo suprotno interesima i nacionalnoj časti, te da bi predstavljalo opasnost za Italiju i bilo zametak budućih europskih nesporazuma.¹

Tijekom austro-pruskog rata 1866. godine u talijanskoj je politici pobijedila Lamarmorina koncepcija ostajanja u savezu s Pruskom, ali uz ograničenje stvarnih

¹ Giovanni Quarantotto, *Uomini e fatti del patriotismo istriano*, Trieste 1934, 119; Isti, *Figure del Risorgimento in Istria*, Trieste 1930, 124-125; B. Benussi, *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, Venezia-Rovigno 1997, 509.

djelovanja na običnu demonstraciju stvarnih vojnih djelovanja. Luciani i Combi pokušali su bezuspješno doprijeti do talijanskog vojnog zapovjedništva i tamo poduprijeti projekt generala Cialdinija, koji je predviđao napad u pravcu Soče, zauzimanje Trsta i Istre, te poduzimanje aktivnosti mornarice. Nisu se ostvarili ranije pripremani – u suradnji s mađarskim, poljskim i hrvatskim revolucionarima, primjerice Eugenom Kvaternikom – planovi ekspedicije Guiseppea Garibaldija u Dalmaciju, uz koje su talijanski iredentisti vezali ozbiljne nade. U nekim su projektima razmatrane i mogućnosti Garibaldijeva napada na Istru ili Rijeku.²

U svibnju 1866. u stanje pripravnosti stavljene su vlasti okruga Volosko. Načelnik Heinrich Clessius je 12. svibnja te godine obavještavao namjesnika o povratku broda iz Italije. Posada broda pričala je da su ih u Anconi (gdje se nalazila jedna od baza u kojima se pripremala ekspedicija na istočnu obalu Jadrana) navodno uvjerovali da će tijekom narednih 14 dana postati podanici talijanskog kralja jer se Garibaldi sa svojim dragovoljačkim jedinicama namjerava iskrcati u Istri.³ Iako nije bilo potvrda tih informacija, vlasti u Voloskom odlučile su pojačati budnost. Osnovane su jedinice općinske straže koje su za cilj imale održavanje reda i praćenje sumnjivih osoba te pomno promatranje obale i kretanja brodova. Clessius se obratio župnicima da stanovništvo pozovu na domoljublje i vjernost prijestolju te je istovremeno objasnio karakter i zadatke straža. Bilo je to neophodno jer se među stanovništvom proširio strah da se radi o nekoj vrsti novačenja koje bi obitelji lišilo njihovih očeva i sinova.⁴ Mjesec dana kasnije, uoči bitke kod Custozze, Clessius se obratio – ovaj put izravno na hrvatskom jeziku – »obiteljima okruga Volosko« s apelom za iskazivanje domoljubnog stava i požrtvornosti. Obavještavao je o proglašenom opsadnom stanju i preuzimanju vlasti od strane vojske. Istovremeno je pozivao na savjesno ispunjavanje obveza plaćanja poreza i pružanja svestrane pomoći vojsci i sanitetskoj službi.⁵

Početak srpnja 1866. godine u Trstu i Gorici osnovani su rodoljubni odbori kojima je podređena mreža manjih odbora na području cijelog Primorja. U Istri je nastao okružni odbor sa sjedištem u Kastvu, na čelu kojega su bili načelnik (podesta) Ante Rubeša, zemljoposjednik Franjo Marotti i svećenik Ernest Jelušić. Clessius, koji je sâm otputovao na teren kako bi ispitao djelovanje odbora, potvrdio je njihovu spremnost pružanja pomoći ranjenim vojnicima. Općine su bile zamoljene da, prema mogućnosti, šalju vojnike podrijetlom iz Istre ili Hrvatske zbog lakšeg sporazumijevanja. Jedino je u Lovranu, naseljenom uglavnom Talijanima, Clessius naišao na »egoističko« ponašanje.⁶

2 A. Cetnarowicz, *Narodni preporod u Dalmaciji. Od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*, Zagreb 2006, 103-106.

3 H. Clessius namjesniku Kellerspergu, 12. V. 1866, Državni arhiv – Rijeka (dalje: DAR), Kotarsko poglavarstvo Volosko (dalje: KPv), Opći spisi, JU-8, k. 17, nr 37/res.

4 H. Clessius svećenstvu okružja, 17. V. 1866, ibidem, nr 41/res.

5 H. Clessius Obiteljima Voloskog okružja, 23. VI. 1866, ibidem, nr 97/res.

6 Kellersperg Clessiusu, 3. VII. 1866, ibidem, nr 1162/p; Clessius Kellerspergu, 5. VII. 1866, ibidem, nr 143/res.

Kada je u pitanju raspoloženje stanovništva, zanimljivima se čine zapažanja vlasti okruga Vodnjan (Dignano), u kojem je živjelo brojno talijansko stanovništvo. I ovdje su ratne pripreme izazvale dosta napetosti. Po mišljenju vlasti, većina stanovništva nije priželjkivala rat s Italijom, čak i u slučaju kada bi Istra trebala pripasti Italiji, jer bi ih onda čekala gora sudbina. Umjerena struja smatrala je da Istra jedino pod austrijskom vlašću može računati na bolju budućnost. Drugu su skupinu činili oni kojima je svejedno, brinu se samo za urod. Napokon, treću su skupinu činili »italanissimi«, koji sanjaju o potpunom ujedinjenju s Italijom. Ipak, oni nisu pokazivali toliko hrabrosti kao 1859. godine dok je upravo dojmlija njihova potištenost. Usprkos tomu, vodnjanske vlasti planirale su ih podvrgnuti pomnom promatranju i po potrebi ih uhititi.⁷

Načelnik okruga Pazin Franz Schwarz pisao je krajem travnja 1866. godine o potištenosti koja je vladala među stanovništvom, ali je ipak dodavao da to nema veze s političkom situacijom. Razlog je bilo siromaštvo izazvano slabim urodom i nedostatkom novca. Tvrdio je također da se nevelika stranka sastavljena od predstavnika inteligencije, koja je simpatizirala s Italijom, suzdržava od bilo kakvih javnih demonstracija.⁸

Tek je nakon poraza austrijske vojske kod Sadove u talijanskom taboru zavlдалo borbenije raspoloženje. Ipak, veliki poraz talijanske mornarice kod Visa poremetio je daljnje ratne planove, iako talijanski političari iz Istre nisu gubili nadu da će u mirovnim pregovorima biti moguće postići rješenje u njihovu korist.⁹

U literaturi vlada uvjerenje da, općenito gledano, uspjesi iredentističke propagande u Istri nisu bili veliki. Znatan je dio talijanskog građanstva, ne računajući provladine konzervativce, izražavao uvjerenje kako nije nužna primjena sile da bi se Slavene pretvorilo u Talijane. Dovoljno je prepustiti stvar protoku vremena: zračenje talijanske kulture, djelovanje talijanskog školstva i vlasti te ekonomski odnosi dovest će ranije ili kasnije do asimilacije slavenskog stanovništva, a tada će talijanska vlada moći bez poteškoća tražiti priključenje Istre, kao talijanskog teritorija, Italiji.¹⁰

Polovicom 1860-ih došlo je do promjene političkog uređenja u Habsburškoj monarhiji. U lipnju 1865. godine pao je centralistički režim, a Schmerlinga je na položaju šefa vlade zamijenio grof Richard Belcredi, konzervativni političar kojem je bliža

7 Načelnik Vodnjana Namjesništvu, 10. V. 1866, Archivio di Stato – Trieste (dalje: AST), Atti presidiali, k. 69, nr 734/p.

8 Schwarz Namjesništvu, 20. IV. 1866, ibidem, nr ad 734/p.

9 G. Quarantotti, *Uomini e fatti...*, 120; B. Benussi, *L'Istria nei suoi...*, 511-512; I. Beuc, *Istarske studije. Osnovni nacionalni problemi istarskih Hrvata i Slovenaca u drugoj polovini XIX. i početkom XX. stoljeća*, Zagreb 1975, 102.

10 A. Vivante, *L'irredentismo adriatico contribuito alla discissione sui rapporti Austro-italiani*, Firenze 1912, 63.

bila federalistička koncepcija države. Najava nadolazećih promjena bio je carev manifest izdan 20. rujna 1865. godine, koji je izazvao velike nade južnih Slavena. U njemu su vidjeli skretanje prema federalizmu koji je davao veće šanse za ostvarenje njihovih nacionalnih aspiracija. Manifest je pozitivno dočekala i talijanska većina pokrajinskog Istarskog sabora. Obećanje o povećanju autonomije pojedinih pokrajina označavalo je, uz neprimijenjeni izborni zakon, zapravo očuvanje i utvrđenje njezine dominacije.

Jedna od važnih odluka nove vlade u odnosu na Istru bila je primjena administrativne podjele. Sukladno autonomiji sudske vlasti i uprave, umjesto dotadašnjih 6 okruga vlada je predložila stvaranje 5 okruga na teritoriju bivše mletačke Istre i 2 na području bivše austrijske Istre. Ukupno je tako nastalo 7 sudbenih okruga. Sabor je prihvatio vladin prijedlog uz manje amandmane koje je podnijela specijalna komisija. Ponovno se na početku rasprave pojavilo pitanje reorganizacije gradskih općina, ideja njihova smanjenja te podvrgavanja snažnijoj kontroli Zemaljske vlade, kao i da se tijekom izbora izvrši snažniji utjecaj na hrvatsko i slovensko selo. Ipak, ta diskusija nije nastavljena budući da su prijedlog kritizirali bivši namjesnik Friedrich von Burger i Franjo Feretić.¹¹

Nakon izgubljena rata protiv Pruske i Italije tendencije koje su postojale od 1865. godine, a težile su dualističkom preuređenju države, počele su uvelike jačati. Belcredijeva inicijativa za uvođenje federalističkog modela slomljena je pod kritikom njemačkih liberala i Mađara. Dana 7. veljače 1867. godine Belcredi je odstupio s dužnosti, a njegovu je fotelju preuzeo pristaša dualizma Ferdinand von Beust. Još u vrijeme Belcredijeve vlade u siječnju su raspušteni pokrajinski sabori. Otvaranje zasjedanja novog sabora predviđeno je za 11. veljače.

Izbori za Istarski sabor, koji su održani potkraj siječnja i početkom veljače 1867. godine donijeli su velik uspjeh liberalnoj talijanskoj stranci. U novom su se saboru našla čak šestorica (uskoro im se pridružio još jedan) zastupnika tzv. »nessunista«¹² i trojica drugih, koji su sudjelovali u prvom saboru iz 1861. godine. »Nessunisti« su osvojili sve mandate u kuriji veleposjednika (iako uz samo pedesetpostotni izlazak na izbore), ali u gradskim i seoskim kurijama vlasti su uspjele provesti izbor brojnih predstavnika konzervativnih zastupnika, koji su činili protutežu utjecajima talijanskih liberala. Neizlazak na izbore bio je jako velik, u seoskoj kuriji na izbore je izašla tek četvrtina glasača. U izbornom okrugu kvarnerskih otoka u izborima elektora (fiducijara) sudjelovalo je jedva 12% birača.

U saboru su se našli isti slavenski zastupnici kao u prethodnom mandatu (biskupi Juraj Dobrila, Bartol Legat, Ivan Vitezić te Franjo Feretić i Mate Jurinac). Nakon Jurinčeve smrti 1868. godine slavenskim se zastupnicima pridružio nakon dodatnih izbora 1869. gimnazijski učitelj iz Kopra svećenik Fran Ravnik.

11 I. Beuc, *Istarske studije...*, 87-88.

12 Nessunisti su bili zastupnici prvoga Istarskog sabora, koji nisu izabrali predstavnike u Carevinsko vijeće, predajući listiće s riječju *nessuno* (tal. = nitko). Taj je sabor bio raspušten.

Udarac za slavensku stranku bio je gubitak zastupničkog mandata biskupa Dobre u bečkom Carevinskom vijeću. Na izborima koji su se održali 22. veljače 1867. godine zastupnička mjesta osvojili su Francesco Vidulich i Orazio Colombani. Godinu dana kasnije pozicija Francesca Vidulicha, koji je bio dušom i srcem predan talijanskoj stvari ali uz to je bio i taktički oportunist, znatno je ojačala – nakon što je s dužnosti predsjednika sabora i kapetana provincije odstupio markiz Gianpaolo Polesini on je preuzeo tu dužnost i obnašao je narednih 21 godinu. U Zemaljskoj vladi svih su petero članova bili Talijani, a među njima su dvojica bili »nessuinisti«.¹³

Vjernost i privrženost prijestolju, čega je brojne znakove izražavalo slavensko stanovništvo Dalmacije i Primorja tijekom rata 1866. godine, uz istovremeni porast iredentističkih tendencija, utjecali su na austrijsku vladu u pravcu djelomične promjene politike i većeg uzimanja u obzir nacionalnih aspiracija Hrvata, Slovenaca i Srba. U Dalmaciji je promjena kursa prema slavenskom stanovništvu, čemu su doprinijeli predstavljeni i prijedlozi novog namjesnika Franje Filipovića, donijela mjerljive koristi po pitanju jezične ravnopravnosti u školama.¹⁴

Kada se radi o Istri i Primorju, vlada je prvenstveno donijela odluke o širem uvođenju slovenskog jezika u upravi. To je ubrzalo uručivanje predstavljeni vladi (promemorije), koji su potpisali slovenski i drugi zastupnici, a kojim je izražena »posebna želja« slovenskog stanovništva Kranjske, Štajerske, Koruške i Primorja.

Odgovarajuću uredbu izdao je ministar unutarnjih poslova 6. srpnja 1867. godine i poslao namjesniku Primorja, koji je potom vlastoručnim pismom o sadržaju uredbe obavijestio načelnike svih okruga. Svi su uredi od tada bili obvezni ne samo zaprimati pisma na slovenskom jeziku, nego u prvoj instanci na tom jeziku i odgovarati. Svi pozivi i službena pisma upućena osobama koje su poznavale samo slovenski jezik, trebala su biti – prema toj uredbi – poslana na slovenskome. Isto se odnosilo i na sastavljanje protokola, ako je to jasno zatražila jedna od strana. Upravnim vlastima istovremeno se naređivalo takvo postupanje prema slovenskom stanovništvu koje bi u obzir uzimalo njegove pravedne zahtjeve.¹⁵

Ta je uredba protegnuta na cijelo slavensko stanovništvo Primorja, o čemu je obavještavala okružnica koju je za činovnike okruga Volosko izdao načelnik Clessius. Sve je činovnike obvezivao na prihvaćanje i rješavanje postupaka na slovenskom jeziku u odnosu na osobe koje nisu poznavale drugi jezik.¹⁶

Ministarskoj odluci od 6. srpnja 1867. godine zasigurno su doprinijeli glasovi samih Slovenaca koji su se tužili na uredi koji su se služili samo talijanskim jezikom.

13 F. Barbalić, *Prvi istarski sabori (1861-1877)*, Zagreb 1954, 344-353; I. Beuc, *Istarske studije...*, 107-109.

14 A. Cetnarowicz, *Narodni preporod...*, 111-113.

15 Namjesnik Eduard von Bach Clessius, 18. VIII. 1867, DAR, KP, Opći spisi, JU-8, k. 17, nr 1979/p.

16 Circolare a tutti impiegati della Pretura di Volosca, 22. VIII. 1867, ibidem, nr 122/res; Clessius Namjesniku, 22. VIII. 1867, ibidem, nr 122/res.

O tome je izvještavao list *Slovenec*. Vjerojatno među izuzetke možemo ubrojiti slučajeve da seljak kojeg je činovnik upitao na slovenskom jeziku, ne bi želio odgovoriti na svome materinjem jeziku već na talijanskom.¹⁷ Pozivajući se na svoje iskustvo oko prakse korištenja slovenskog u uredima, Clessius tvrdi da to može izazvati ozbiljne poteškoće jer se u pokrajini u sudovima koristi talijanski jezik, no istovremeno priznaje da je korištenje materinjeg jezika obaju strana apsolutno nužno. Kada je u pitanju poznavanje hrvatskog jezika među činovnicima, spominje samo trojicu koji ga dobro poznaju, ali – kako kaže – ne do te mjere da bi na njemu mogli sastavljati službena pisma i zapisnike.¹⁸

Iako su izbori 1867. godine pokazali da je – kako piše *Slovenec* – nedostajalo slavenskog duha, te je u mnogim općinama slavensko stanovništvo izabralo talijanskog zastupnika, prijelaz iz 1866. u 1867. godinu donio je porast aktivnosti na polju narodne borbe.

Dana 27. prosinca 1866. godine u Kastvu je osnovana prva narodna čitaonica na području Istre, što je označilo početak otvaranja brojnih sličnih ustanova, može se reći cijelog čitaoničkog pokreta. Slavenske čitaonice u Istri, slično kao ranije u Dalmaciji, postale su prava organizacijska središta narodnog pokreta. Bila su to ne samo mjesta gdje su se čitale knjige, slavenski časopisi i tisak, već su se organizirale i literarne večeri, zabave, obljetnice značajnih nacionalnih godišnjica te su bila i mjesta susreta i rasprava. Prvi predsjednik kastavske čitaonice postao je svećenik Vjekoslav Vlah, tajnik općinski načelnik Antun Rubeša, a blagajnik Ernest Jelušić. Počasni su članovi postali među ostalima biskupi Dobrila i Legat, potom hrvatski biskup a istovremeno jedan od vođa Narodne stranke Josip Juraj Strossmayer te Slovenac Lovro Toman, zastupnik sabora Kranjske. Vjerojatno je nedostatak demokratskih običaja utjecao na to da njezini članovi isprva nisu mogli postati učenici i obični građani.¹⁹ Godine 1867. svoju je djelatnost započela druga narodna čitaonica u Jelšanama. Činjenica da su prve čitaonice osnovane na području Liburnije i, općenito, u sjeveroistočnoj Istri, potvrda je da je upravo tamo proces buđenja nacionalne svijesti, a onda i organizirana nacionalna borba napredovala najbrže.

Razdoblje transformacije Habsburške monarhije u dualističku državu pružao je posebnu priliku za aktivizaciju nacionalnih pokreta među južnim Slavenima. Među većinom je vladalo uvjerenje i strah da će dualizam za njih označavati podvrgavanje Slavena njemačkoj ili mađarskoj hegemoniji.

Jedan od oblika manifestacije nezadovoljstva dualizmom bilo je njihovo sudjelovanje na slavenskom kongresu u Moskvi u svibnju 1867. godine, što je zasigurno imalo obilježja političke demonstracije. U ljeto 1867. među južnim Slavenima došlo

17 *Slovenec*, 15. VII. 1865, 29. IX. 1866, 24. II. 1867.

18 Clessius Namjesniku, 22. VIII. 1867, DAR, KPV, Opći spisi, JU-8, k. 17, nr 122/res.

19 *Slovenec*, 28. III, 19. VII. 1867; B. Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, t. 1, Pazin 1991, 308.

je do značajnog porasta panslavenskih i proruskih tendencija, što su poticali ruski slavenofili.²⁰

Slična raspoloženja mogla su se pronaći i u Istri. Na blagdan Duhova organiziran je u Postojni (Adelsberg) tabor pobratimstva Hrvata i Slovenaca, koji je po mišljenju vlasti imao karakter panslavenske priredbe. Prema izvještaju načelnika okruga Volosko takav je duh jasno dolazio do izražaja u govorima i zdravicama, uključujući one u čast ruskog cara Aleksandra. Svugdje su se vijorile trobojne slavenske zastave slične ruskoj. Sve je, prema Clessiusu, ličilo na politički skandal, iako se – kako je uvjeravao – slavensko stanovništvo njegova okruga prema toj priredbi ponijelo rezervirano.²¹

Istovremeno se, usporedno s austrijsko-mađarskim sukobom oko Rijeke, javio još jedan ozbiljan problem. Naime, na području Kastavštine i cijele Liburnije pojavili su se agenti koji su domaće stanovništvo podsjećali da je to područje nekad pripadalo Ugarskoj i agitirali za uključivanjem Rijeke i Liburnije kruni sv. Stjepana. Oba su problema jako uznemirila vlasti okruga Volosko. Načelnik Clessius je u pismu kastavskom načelniku pisao čak o hrvatskim i slovenskim protuvladinim demonstracijama koje bi mogle dovesti do političkog potresa na nacionalnoj osnovi. Podsjećao je na tisućugodišnju vezu tog područja s austrijskom krunom i pozivao na odlučno suprotstavljanje »ultranacionalističkim tendencijama«. Posebnu je pozornost trebalo, po njegovom mišljenju, obratiti na mladež koja je lako potpadala pod utjecaj »fanatičnih profesora« iz riječkih škola, te na tisak. Kao najopasnije, isticao je djelovanje hrvatskih agenata iz Rijeke koji su na valu nacionalnog entuzijazma uz trobojnice i rodoljubne uzvike pokušavali među stanovništvom okruga Volosko potaknuti pokret za priključenje tog područja Ugarskoj, odnosno Hrvatskoj.²²

U narednom razdoblju nemiri koji su obuhvatili Rijeku i Liburniju još su jačali. Na Tijelovo, 20. lipnja 1867, cijeli je Kastav bio ukrašen zastavama uključujući i hrvatske trobojnice. Vrlo je aktivan bio Jelušić, koji je ranije godinama boravio u Rijeci. On je načelniku predbacivao strah od osnivanja čitaonice u Kastvu i sâm je istaknuo trobojnu slavensku zastavu. Mnogi obrtnici koji su radili u Rijeci i seljaci iz okolnih sela otvoreno su iskazivali želju da se Kastav priključi Ugarskoj. Uznemiren tim događajima Clessius se osobno zaputio u Kastav i tamo je s vlastima razgovarao o novonastaloj situaciji i sredstvima kojima je valjalo spriječiti nove incidente. Pojačane su patrole i pod prismotru su stavljene gostionice u pograničnim mjestima, koje su često posjećivali predstavnici nižih slojeva iz Rijeke.²³

U pismu načelniku Kastva Clessius je upozoravao na pritužbe koje su neki ljudi upućivali zbog vješanja trobojnih zastava, što je imalo karakter provokacija, a koje

20 A. Cetnarowicz, *Słoweński ruch narodowy i jego stosunek do spraw polskich 1848-1879*, Kraków 1993, 89-90; isti, *Narodni preporod u Dalmaciji...*, 98-99.

21 Clessius Namjesništvu, 18 VI 1867, DAR, KPv, Presidjalni (Prezidijalni) spisi, JU-8, nr 80 res.

22 Clessius načelniku Kastva, 18 VI 1867, ibidem, nr 81 res.

23 Clessius Namjesništvu, 22 VI 1867, ibidem, nr 86 res.

su nazivane *Tricolore slava* («slavenska trobojnica»). Pozivao je da se, u cilju izbjegavanja daljnjih ekscesa, sa zgrada čitaonice i suda skinu spomenute zastave. Valjalo je također pomno pratiti mladež te zatvoriti gostionice nakon devet sati navečer. Vlasti mjesta u blizini granice s Rijekom trebalo je poučiti o opasnostima kakve za stanovništvo nose slične protuvladine demonstracije, koje – kako se pisalo – nemaju nikakav povijesni ni pravni temelj.²⁴

Lipanski događaji u Kastvu nisu ipak poljuljali opće mišljenje austrijskih vlasti koje su to područje, stoljećima povezano s Austrijom, smatrale vjernim prijestolju. Slavensko je stanovništvo na tom teritoriju već – prema tom mišljenju – mnogo puta do tada davalo dokaze svoje lojalnosti i privrženosti vladajućoj dinastiji, dokazujući to i svojim stavom iz vremena rata 1866. godine. Vlasti su to namjeravale nagraditi, a vološki je načelnik Clessius odgovarajući na dopis namjesnika dao visoke ocjene gradu i općini Kastav. Ta općina koja pripada Austriji – kako navodi Clessius – kao veliku čast isticala je da u svome grbu ima i carsko-kraljevskog orla, a odlikovala se i »bezgraničnom lojalnošću«. Podsjećao je da je bila prva općina koja je uputila adresu vjernosti caru nakon poznatog glasanja »nessunista« u saboru 1861. godine. Načelnik je među najzaslužnijim činovnicima nabrajao načelnika Antuna Rubešu, Franja Steidlea, a posebno je cijenio domoljubni stav mjesnog svećenika i dekana Alojza (Vjekoslava) Vlaha.²⁵

Clessius je isprva predlagao carsko odlikovanje za načelnika Rubešu, ali je želio da odlikovanje dobije i velečasni Vlah. Stoga je u posebnom pismu načelnik još jednom objašnjavao Vlahove zasluge, posebno za vrijeme zadnjeg rata (bio je predsjednik odbora za pomoć ranjenim vojnicima) i svesrdno je podržavao njegovu kandidaturu za odlikovanje.²⁶

U razdoblju teritorijalnih sukoba i prijedloga nove administrativne podjele, područje bivše austrijske Istre privuklo je pažnju ne samo Hrvata i Mađara. I slovenski zastupnici iz Kranjske, koji su zasjedali u Carevinskom vijeću, u rujnu 1867. godine istupili su sa zahtjevom njezina priključenja Kranjskoj, podsjećajući da je stanovito vrijeme na početku 19. stoljeća bila pod upravom gubernija u Ljubljani. Zemaljska vlada u Poreču naručila je od povjesničara Pietra Kandlera pripremu odgovarajuće predstavke kojom bi se objasnila neutemeljenost tog zahtjeva. Predstavka je uručena istarskim zastupnicima u Carevinskom vijeću, a iznesena argumentacija bila je dovoljno uvjerljiva da se odbaci zahtjev slovenskih zastupnika.²⁷ To ipak nije

24 Clessius načelniku Kastva, 22. VI. 1867, ibidem, nr 87 res.

25 Namjesnik Kellersperg Clessiusu, 20. I. 1867, DAR, KPV, Opći spisi, JU-8, nr 16 res; Clessius Kellerspergu, 22. I. 1867, ibidem.

26 Namjesnik Clessiusu, 2. VIII. 1867, ibidem, nr 307/p; Clessius Namjesniku, 8. VIII. 1867, ibidem, nr 115 res.

27 Atti della Dieta provinciale dell'Istria. Resconti stenografici (1861-1901), II Sessione del secondo periodo, Relazione alla Dieta provinciale del Margraviato dell'Istria sulla questione della Giunta provinciale durante l'anno 1867, nr 2400, 49-50; F. Barbačić, *Prvi istarski...*, 358; B. Milanović..., t.1, 261.

označavalo kraj slovenskih aspiracija, ovaj put istarskih Slovenaca koji su tražili priključenje okruga Volosko Kranjskoj. O tome načelnik okruga piše u svome izvještaju o raspoloženju javnosti potkraj 1868. godine. Stanovništvo područja uz granicu s Kranjskom otvoreno je iskazivalo neraspoloženje prema Talijanima te govorilo o isključenju iz Istre i priključenju Kranjskoj. Te je tendencije – prema načelniku – jačala agitacija koju su vodili kranjski Slovenci, ali i isključivost i dominacija Talijana u Istarskom saboru. Sadržaj načelnikova izvještaja namjesnik je ukratko predstavio ministru unutarnjih poslova.²⁸

Jezična pitanja i dalje su činila glavnu liniju fronta u nacionalnoj borbi. Za vladajuće talijansko građanstvo bilo kakav ustupak u tome pogledu, koji bi dopustio obama slavenskim narodima pravo na razvoj utemeljen na njihovu vlastitom jeziku, označavao je priznavanje hrvatske i slovenske nacionalne posebnosti, a prema tome i pravo sudjelovanja Slavena u vlasti. Još pred kraj prethodnog mandata zemaljska vlada pripremila je projekt peticije koja je prihvaćena u saboru 13. prosinca 1866. godine i upućena ministru prosvjete. Sabor se u njoj obraćao caru s molbom za otvaranje visokog učilišta s talijanskim jezikom kao nastavnim, na kojem bi mogla studirati mladež iz Istre, Trsta, Gorice, južnog Tirola i Dalmacije. Naglašavalo se da bi proširena autonomija nasljednih pokrajina trebala poticati razvoj pojedinih nacionalnosti, zbog čega bi se i naobrazba trebala provoditi na njihovom vlastitom jeziku. U peticiji se doduše priznavalo da u navedenim pokrajinama, koje su imale 1,400.000 stanovnika, skoro polovicu čini slavensko stanovništvo, no tvrdilo se da ono nema nikakvu drugu civilizaciju i kulturu osim talijanske, a trgovačke veze s Talijanima, uključujući i onima iz Italije, utječu na to da sve više prihvaćaju talijanski jezik. To se prvenstveno odnosi – kako stoji u peticiji – na Istru, gdje je talijanska kultura općepriputna i gdje nikada nije bilo nikakvog drugog civiliziranog jezika osim talijanskog.²⁹

Ista je tema ponovo pokrenuta i razrađena u opširnoj predstavi koju je zemaljska vlada predala ministru unutrašnjih poslova 20. rujna 1867. godine. U njoj se prvom i osnovnom potrebom svakoga naroda smatra njegovanje vlastita jezika, no već se u sljedećoj rečenici naglašavalo da Istra priznaje postojanje jednog civiliziranog jezika – talijanskog (»Il primo, e piu prepotente bisogno di ciascun popolo si è quello che

28 Clessius Namjesniku, 16. XI. 1868, DAR, KP, Opći spisi, k. 18, nr. 188res; Namjesnik Ministru unutrašnjih poslova, 18. XI. 1868, AST, Atti Presidiali, k. 75, nr. 2535/pr.

29 Projekt peticije sabora ministru prosvjete, 4. XII. 1866, DAR, KP, Opći spisi, Z-1, k. 72, nr. 2286; Atti della Dieta., III Sessione del II periodo, Relazione..., nr. 2286, 84-85 (»... pure in complesso non ha altra civiltà e coltura che l'italiana... cio intendesi dire percipualmente dell'Istria, ove la civiltà italiana e diffusa generalmente, e che non ebbe altra lingua civile che l'italiana«); vidi: B. Lukić, Borba za ravnopravnost hrvatskog jezika u istarskom saboru, *Jadranski zbornik*, 1957, 125.

si attiene al culto della propria lingua. La provincia dell'Istria riconosce l'esistenza di una sola lingua civile, ch'è l'italiana.«). Iz toga proizlazi prijedlog uvođenja i održavanja talijanskog jezika kao nastavnog u srednjim školama koje je uzdržavala država. U predstavnici se istovremeno spominje da oko gradova, raspršena po selima, žive razna »slavenska plemena« (»varie stirpi d'origine slava«), koja u većoj ili manjoj mjeri pokazuju tendenciju asimilacije s talijanskim elementima. Ipak na razini osnovne naobrazbe, kako kažu autori ove predstavke, postoji mogućnost izbora nastavnog jezika.³⁰

Kraj 1860-ih godina donio je svojevrsnu ofenzivu liberalne ideologije i porast antiklerikalizma. Liberalno talijansko građanstvo u Istri znalo je vješto iskoristiti svjetonazorske sukobe te od njih načiniti oružje u borbi protiv nacionalnog pokreta Hrvata i Slovenaca. Slavensko svećenstvo, koje je stajalo na čelu nacionalnog pokreta, predstavljalo je prijetnju za zadržavanje političke i društvene dominacije Talijana. Suočen sa sve snažnijim napadima u Istarskom saboru na Crkvu i slavensko svećenstvo, biskup Dobrila od 1866. godine nije više uzimao riječ, a od kolovoza 1868. godine prestao je prisustvovati sjednicama. Slično su se ponašali i dvojica ostalih slavenskih biskupa, Legat i Vitezić. Na sjednici 9. rujna 1868. godine talijanski zastupnik u Istarskom saboru i u Carevinskom vijeću, Orazio Colombani, predložio je poništenje zastupničkih mandata biskupa-virilista argumentirajući to prevelikim utjecajem svećenika u saboru (1/5 sastava), kao i time da se u raspravama ne diskutira o vjerskim pitanjima. Drugi talijanski zastupnik, Antonio Madonizza, napadao je tom prilikom Rim kao simbol svega onoga što se protivi slobodi, civilizaciji i napretku te je pokušao pokazati nekonzistentnost crkvenih i političkih uloga svećenstva. Usprkos tomu što su na sljedećim sjednicama sabora u zaštitu biskupa stali svećenici, Hrvat Feretić i talijanski kanonik De Favento, Colombanijev prijedlog je prihvaćen. Nedostatak trojice biskupa u saboru, posebno Dobrile, predstavljao je ozbiljno slabljenje ionako malobrojne skupine slavenskih zastupnika.³¹

Napadi na Katoličku crkvu u Austriji 1868. godine dostigli su takve razmjere da su uznemirili Svetu Stolicu i njezinu diplomaciju. U slučaju Primorja porast antiklerikalnih tendencija pratile su različite manifestacije iredentizma inspirirane od strane istih krugova, to jest od strane liberalnog građanstva. O takvim su slučajevima izvještavali papinski diplomati Mosca iz Trsta i Lucciano Milanta iz Rijeke u lipnju 1868. godine, kada je zgrade konzulata okružila uznemirena masa uzvikujući neprijateljske parole i bacajući kamenje i petarde.³² Za Svetu Stolicu uznemirujuća

30 Atti della Dieta..., III Sessione del II periodo, Relazione..., nr 1319, 50-53.

31 S. Trogrlić, *Katolička crkva u Istri. Nacionalno-političke i idejne podjele (1880-1914)*, Pula 2006, 101-102; F. Barbalić, *Prvi istarski...*, 354-357.

32 Konsul Mosca Marino Falcinelliju (Nunciju u Beču), 8 VI 1868, Archivio Segreto Vaticano (dalje: ASV), Nunziatura di Vienna, rubr. 453, 643; Mosca Giacomo Antonelliju (Državni tajnik),

je bila prvenstveno činjenica da se prema takvom raspoloženju usklađivala austrijska politika uvodeći zakone usmjerene protiv Crkve, uključujući i onaj o školstvu. Komentirajući okružnicu Ministarstva unutrašnjih poslova namjesnicima pokrajina i pokrajinskim saborima priloženu u prijevodu, nuncij je sarkastično napisao da zvuči poput »propovijedi, u kojoj su biskupi, svećenstvo i Slaveni postali meta« i čiji završetak »pršti divljaštvom u stilu Robespierrea«. ³³ Naspram takve politike biskupi, predvođeni Svetom Stolicom, trebali bi pokazati jedinstvo i odlučnost jer je to »jedinno sredstvo koje može spasiti katoličku vjeru u Austriji«. Prema nunciju, svi biskupi demonstrirali su upravo takav stav, uz jedan izuzetak što ga čini tršćanski biskup Legat, koji se na taj način »separira« od drugih biskupa, a istovremeno i materijalno od Svete Stolice. ³⁴

Zahvaljujući biskupu Dobrili i posredstvom nuncijature u Beču, Sveta Stolica bila je dobro informirana o situaciji u školstvu u Istri. Dobrila je dostavio ranije odluke sabora koje su se odnosile na ta pitanja, te primjerke lista *Osservatore Triestino* u kojima su se nalazili izvještaji sa saborskih rasprava. ³⁵ Te je materijale nunciju dostavio konzul u Rijeci Milanta. Među njima su se našli i pastirsko pismo biskupa Vitezića od 19. siječnja 1868. godine u kojemu su se osuđivale sve ideje neprijateljske prema Crkvi, ali i progon katoličke vjere u Rusiji i Poljskom Kraljevstvu. Milanta je vrlo visoko ocjenjivao to pastirsko pismo, kao uostalom i cjelokupan Vitezićev stav. O njegovoj predanosti za Crkvu i vjeru imao se priliku uvjeriti za vrijeme svoga posjeta Krku u ljeto 1868. godine. Osim biskupa Vitezića, Milanta je hvalio i stav dvojice kanonika, zastupnika u saboru Faventa i Feretića. Zahvaljujući Milanti, Sveta Stolica bila je dobro obaviještena i o općoj situaciji vezanoj uz sukob između grada i sela. On je potvrđivao da u gradovima dominira talijanski duh (»italianissimo«, najtalijanskiji), a na selu – slavenski. ³⁶

Znatno važnije posljedice za razvoj hrvatskog i slovenskog nacionalnog pokreta u Istri, imao je opći zakon, proizašao iz duha liberalizma, kojim je ukinut crkveni nadzor nad školstvom i predavao tu nadležnost državnim institucijama. Izravni nadzor nad školama prema tom zakonu prelazio je u ruke školskih vijeća: pokrajinskih, okružnih i lokalnih (općinskih) koja su vodili visoki činovnici odgovarajućih jedinica upravne vlasti, tj. podeste, načelnika okruga, i načelnika pokrajine. U školskim vijećima na razini pokrajine trebao je zasjedati samo jedan predstavnik katoličkog svećenstva.

Sekularizacija školstva i udaljavanje slavenskog svećenstva od vođenja škola, zbog toga što je velikim dijelom teret obrane jezika i nacionalnih prava padao upravo na

13. VII. 1868, ibidem, Segreteria di Stato, rubr. 247, fasc. 5; L. Milanta carskom povjereniku u Rijeci E. De Csehu, 4. IV. 1868, ibidem, Nunziatura di Vienna, rubr. 453, s. 377.

33 Falcinelli Antonelliju, 12. IX. 1868, ibidem, Segreteria di Stato, rubr. 247, 152.

34 Falcinelli Antonelliju, 18. VI. 1868, ibidem, fasc. 1.

35 Falcinelli Antonelliju, 9. III. 1869, ibidem, fasc. 4.

36 Milanta Antonelliju: (Pastirska pisma Vitezića) 19. I. 1868, ibidem, rubr. 289, fasc. unico, 11-16; 21. VII. 1868, ibidem, 100; 4. IX. 1868, ibidem, 109; 29. IX. 1868, ibidem, 119.

njihova pleća, predstavljali su veliku opasnost za preporodni pokret. Slabost hrvatskih i slovenskih društvenih struktura koje bi mogli preuzeti dotadašnju ulogu Crkve u obrazovnom sustavu izazvala je opadanje broja škola. S druge strane, kada su u pitanju Slovenci, sukob tršćansko-koparskog biskupa Legata s talijanskim liberalima koji su optuživali crkvenu hijerarhiju za širenje propagande među prostim pukom, doveo je do njegove konsolidacije, zaustavljanja procesa asimilacije i preko toga je pridonio očuvanju nacionalne svijesti.³⁷

Sukladno novim napucima, u osnovnim školama trebali su se zapošljavati nastavnici laici, a svećenici su mogli poučavati dragovoljno u tzv. pomoćnim školama, osnivanima »prema potrebi« (Nothschule), spajajući pedagoški rad s dušebrižničkim obvezama. Novi namjesnik Istre Karl Moering, koji je zamijenio Kellersperga kojeg su kritizirali Talijani zbog podrške nacionalnim aspiracijama Slavena, smatrao je da će škole imati samo koristi od zapošljavanja obrazovanih i za taj posao dobro pripremljenih svjetovnih nastavnika.³⁸

Biskup Vitezić bio je potpuno drugačijeg mišljenja. On je u okružnici od 30. lipnja 1869. godine branio hvalevrijednu ulogu svećenstva u odgoju i obrazovanju mladeži te je zahtijevao da se škole vođene uz crkve smatra župnima, odnosno privatnima. Upozoravao je uz to da otežavanje vođenja prosvjetne djelatnosti svećenstvu, može dovesti do situacije u kojoj će se oni naći u sukobu s vlastima.³⁹

Udaljavanje svećenstva od školstva izazvalo je dosta veliku pomutnju. U vezi s time je ministar prosvjete naredio pripremu izvještaja o reakcijama svećenstva u Istri na stupanje na snagu novog zakona o školstvu, čime su se trebali pozabaviti namjesnik i načelnici okruga.⁴⁰ Još tijekom školske godine 1869/1870. broj nastavnika-svećenika u cijeloj Istri bio nešto veći od broja svjetovnih nastavnika. Laicizacija osnovnih škola tekla je ipak sporo. Godine 1870. ministar prosvjete izdao je uredbu o privremenom pretvaranju (u razdoblju od dvije godine) pomoćnih škola u redovne.⁴¹ Kao posljedica uvođenja novog Zakona o školstvu, mnoge male seoske škole koje su vodili svećenici naprosto su prestale postojati, o čemu su ovi izvještavali lokalne vlasti.⁴²

Pitanjima školstva u Istri, posebno srednjeg, pokušavali su Carevinsko vijeće zainteresirati slovenski zastupnici iz Kranjske. Luka Svetec je u svome nastupu 18. ožujka 1868. godine tražio da se u obzir uzmu potrebe slavenskog stanovništva glede poučavanja na materinjim jezicima, a posebno uvođenja slovenskoga jezika u

37 S. Trogrlič, *Katolička crkva...*, 132-133; D. De Rosa, *Maestri, scolari e banderie. La scuola elementare in Istria del 1814-1918*, Udine 1998, 196-198; B. Lukić, *Borba...*, 126-127.

38 Moering Clessiusu, 16. II. 1868, DAR, KPV, Opći spisi, JU-8, k. 18, nr 81/p.

39 Almerigo Apollonio, *Libertà autonomia nazionalità: Trieste, l'Istria e il Goriziano nell'impero di Francesco Giuseppe. 1848-1870*, Trieste 2007, 335.

40 Moering Clessiusu, 7. VIII. 1869, DAR, KPV, Opći spisi, JU-8, k. 18, nr 1446/p.

41 T. Peruško, *Borba za osnovno školstvo. Borba za nacionalni opstanak*, u: *Narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zagreb 1969, 424.

42 V. Dubrović (kapelan u Zvoneču) Clessiusu, 7. VII. 1869, DAR, KPV, Opći spisi, JU-8, k. 18, nr 14.

gimnaziju u Kopru i hrvatskoga u gimnaziju u Pazinu. Uz podršku svojih kolega zastupnika iz Kranjske i Gorice organizirao je akciju predaje peticija od strane niza seoskih općina.

Ta je akcija naišla na snažan odgovor Zemaljske vlade u Istri. U dopisu upućenom ministru prosvjete vlada je cijelu akciju nazivala »evidentnim proizvodom strane propagande«. Bagatelizirala ju je dokazujući da je obuhvatila samo tri planinska okruga uz granice s drugim pokrajinama naseljenima Slovencima i Hrvatima, odakle nikada nisu dolazili učenici gimnazija. Kao odgovor na peticije slavenskih općina, 106 općina u kojima su na vlasti bili Talijani uputilo je peticije u kojima se tražio talijanski jezik kao nastavni u gimnazijama.⁴³ Izaslanstvo općine Pazin uputilo je Zemaljskoj vladi 22. kolovoza 1868. godine molbu da se nastavni jezik u pazinskoj gimnaziji promijeni iz njemačkog u talijanski. Vlada je podržala molbu pravdajući to malim brojem Nijemaca u Istri. Namjesništvo je smatralo da bi njemački trebao ostati kao nastavni jezik, a da bi se dodatno trebao uvesti slavenski jezik. Talijanski predstavnici u Carevinskom vijeću trebali su tražiti, u slučaju da pazinska gimnazija ne može postati potpuno talijanska, da ostane njemačka ili talijansko-slavenska, ili da se potpuno ukine.⁴⁴

Talijanska većina u saboru odlučno je branila dominaciju talijanskog jezika u školstvu i u zametku gušila sve inicijative vezane uz jezična pitanja koja su potekla od slavenske strane. U interpelaciji Vidulichia i njegovih drugova, predanoj na ruke vladina povjerenika, potpisnici su tražili razjašnjavaње pitanja okružnice krčkog biskupskog konzistorija upućene inspektorima i direkcijama škola vezane uz uvođenje ilirskog jezika kao nastavnog jezika u osnovnim školama na kvarnerskim otocima; navodno je ta okružnica bila upućena uz odobrenje prosvjetnog ministarstva, a bila je – prema mišljenju potpisnika interpelacije – protuzakonita. Povjerenik je odgovorio općenito da vlada postupa po tom pitanju sukladno ustavu te da će se i u ovom slučaju držati ustava.⁴⁵

Iako je sukladno 19. članku ustava od 21. prosinca 1867. godine svim narodima monarhije zajamčena ravnopravnost i slobodan razvoj nacionalnosti, u stvarnosti su vlasti regulirale ta pitanja po vlastitom nahođenju. Obvezujući Školski zakon iz 1869. godine u točki 6 jasno je ograničavao ustavno pravilo ravnopravnosti određujući da o pitanju nastavnog jezika i poučavanja drugog pokrajinskog jezika odlučuje Pokrajinsko školsko vijeće nakon što sasluša mišljenje institucija koje financiraju određene škole. To je naravno davalo talijanskom građanstvu, koje je držalo vlast u pokrajini, mogućnost slobodnog odlučivanja jer je predsjednik Školskog vijeća bio zemaljski načelnik, a većina njegovih članova bili su članovi Zemaljske vlade.⁴⁶

43 Atti della Dieta..., III Sessione del II periodo, 29. V. 1868, 90-91; F. Barbalić, *Prvi istarski...*, 357; B. Lukić, *Borba...*, 125.

44 Atti della Dieta..., III Sessione del II periodo, 30. IX. 1868, 396-398; F. Barbalić, *Prvi istarski...*, 357-358.

45 Atti della Dieta..., III Sessione del II periodo, 30. IX. 1868, 389-390.

46 T. Peruško, *Borba...*, 424.

Pored zakona koji je svećenstvu oduzeo nadzor nad školstvom, godina 1868. donijela je još jednu promjenu važnu s gledišta perspektiva razvoja nacionalnog pokreta istarskih Slavena, tj. Hrvata i Slovenaca. Na dnevni se red polovicom rujna vratilo pitanje podjele i spajanja općina, o čemu se raspravljalo i ranije. Talijanski zastupnici ustrajali su na starom projektu kojim je predviđena redukcija broja malih seoskih slavenskih općina i njihovo pripajanje gradskim općinama koje su bile u talijanskim rukama. Tome se pokušao suprotstaviti jedini (nakon Jurinčeve smrti) slavenski zastupnik Feretić, no njegove su prijedloge Talijani odbili. Konačnom odlukom sabora broj općina smanjen je na 50.⁴⁷

Ideje gradnje željeznica i proširenja ratne luke u Puli koje su se razvijale polako ali sistematski, jačale su snage talijanskog građanstva nošenoga valom liberalizma. Uvidjevši rastuću opasnost od strane nacionalnog pokreta Hrvata i Slovenaca, ono je pokušavalo na različite načine osigurati svoju dominantnu poziciju. Jedan od primjera, koji pokazuje da su Talijani prihvatili takvu političku strategiju, bila je modifikacija izbornog zakona prihvaćena na završnoj sesiji sabora 1869. godine. Njome je predviđeno povećanje broja zastupnika biranih u gradskoj kuriji s 8 na 11. Na taj se način pokušalo stvoriti protutežu dotadašnjoj prevagi 12 zastupnika biranih u seoskoj kuriji, odakle su potjecali slavenski zastupnici. Feretićev prijedlog da se istovremeno poveća broj zastupnika biranih u seoskoj kuriji većina je odbacila. Navedena promjena išla je naravno u korist talijanskom življu.⁴⁸

Izbori za sabor na temelju promijenjenog izbornog zakona održani su 10, 14. i 18. srpnja 1870. godine. Iako je slavenska stranka nadalje pristupala izborima neorganizirano, izborna borba protekla je u nekim okruzima u uzavrelom ozračju. Talijanska stranka, kako se moglo predvidjeti, odnijela je pobjedu dobivši sve mandate u prve tri kurije, te dobivši sedam mandata u četvrtoj kuriji. Ipak, istovremeno je slavenska stranka povećala broj svojih zastupnika na pet. Među njima su bila dvojica svećenika (Feretić i Ivan Grubiša) i trojica svjetovnjaka (Franjo Marotti, Ante Rubeša i Ante Bogović).⁴⁹

Kako proizlazi iz sačuvane dokumentacije, uključujući podnošene prigovore, prosvjede i postupak verifikacije mandata, obje se strane tijekom predizborne kampanje i samih izbora nisu libile primjenjivati različite načine agitacije i sredstava koja nisu uvijek bila zakonita, da bi prevagnuli rezultat u svoju korist.

Primjerice, u okrugu Podgrad lokalno slovensko stanovništvo se suzdržalo od glasovanja želeći na taj način demonstrirati svoju volju priključenja Kranjskoj. Tijekom predizborne kampanje mladi svećenici iz Kranjske pokušali su agitirati u svoju

47 F. Barbalić, *Prvi istarski...*, 358; B. Milanović., t. 1, 262-263. Prema Benussiju gore spomenuta reforma koncentracije općina, za koju ne skriva da je bila povoljna za Talijane, dogodila se već 1863. godine (B. Benussi, *L'Istria nei suoi...*, 504).

48 A. Almerigo, *Liberta, autonomia...*, 324; F. Barbalić, *Prvi istarski...*, 364.

49 F. Barbalić, *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine. Prema bilješkama iz »Naše Sloge«*, Zagreb 1952, 17-18.

korist, a među njima su bili Urban Golmayer i Fran Ravnik. Ogorčena se borba vodila u izbornom okrugu Krk-Cres, gdje su 10. srpnja izabrani Feretić i Bogović. Dvojica elektora (fiducijara) prijavila su niz nepravilnosti u izborima u seoskoj kuriji u Krku. Oспоравали su među ostalima rad izborne komisije. Pored toga, dio elektora nije na vrijeme dobio legitimacije (kartice) koje su im uručivane tek pri ulasku na izorno mjesto (računajući vjerojatno na to da neće doći na glasovanje). Pokazalo se da je nekolicini elektora koji su zaboravili donijeti kartice bilo omogućeno glasanje, dok je u dva slučaja, koji su se odnosili upravo na podnositelje prigovora, to pravo bilo uskraćeno. To se događalo, kako su tvrdili elektori koji su podnosili reklamaciju, zbog toga što je inače manjinska talijanska stranka imala većinu u izornoj komisiji. Zbog toga su se spomenuta dvojica odlučili ostvariti svoje glasačko pravo tako što su u reklamaciji »pismeno« glасovali te su svoje glasove »aklamacijom« dali F. Feretiću i A. Bogoviću. Namjesnik nije uvažio takav oblik glasanja.⁵⁰

Ofenziva njemačkog i talijanskog liberalizma s kraja 1860-ih osvijestila je Hrvate i Slovence o potrebi mobilizacije snaga i daljnjeg efektivnijeg djelovanja u cilju povećavanja interesa širih društvenih slojeva za nacionalnu borbu i buđenje njihove nacionalne svijesti. Pojava prvih čitaonica bio je dobar početak. Goruća potreba postalo je pokretanje časopisa, tiskovnog glasila na hrvatskom jeziku u kojem bi se propagirali ciljevi nacionalnog pokreta, a koji bi istovremeno postao organizacijski i koordinacijski centar. Istarski Slovenci bili su u tome pogledu u boljoj situaciji nego Hrvati. U samom Trstu je izlazilo nekoliko slovenskih časopisa i listova: *Ilirski Primorjan*, *Slovenski Primorec*, *Jadranska zorja*, *Tržaski Ljudomil* i druge. U Istru su dolazile i ljubljanske *Novice* te mariborski *Slovenski narod*. Na inicijativu biskupa Dobrile, a uz podršku biskupa Legata 1869. i 1870. izašla su dva godišta prvog hrvatskog periodičkog glasila u Istri, kalendara *Istran*. Objavljivan je u Trstu, a ulogu izdavača i urednika preuzeo je Fran Ravnik, dok su u prvom godištu svoje članka objavili Dobrila, Petar Studenac, Medo Pucić i Ravnik. Kao krug autora, tako je i sadržaj objavljenih tekstova davao prvom godištu *Istrana* »jugoslavenski« karakter. Bliske veze koje su povezivale Dobrilu s biskupom Strossmayerom i utjecaj jugoslavenske ideologije za koju se zalagao bile su očite.⁵¹

Drugo godište *Istrana* za 1870. godinu imalo je već posve drugo obilježje. To je bio rezultat pojavljivanja u nacionalnom pokretu u Istri struje vezane uz ideologiju Stranke prava, odnosno pravaštva, koju je predstavljao mlađi naraštaj inteligencije podrijetlom iz Kastavštine, na čelu s Matkom Laginjom i Vjekoslavom Spinčićem. Za razliku od Dobrile, Studenca ili Pucića, koji su propagirali ilirsku i jugoslavensku

50 G. i A. Bogović načelniku okružja Volosko, 15. VII. 1870, DAR, KPV, Opći spisi, Z-1. K. 106, nr 7354/Vb; Namjesnik Zemaljskoj vladi, 21. VII. 1870, ibidem nr ad 7353 Vb. Almerigo naziva obojicu zastupnika kvarnerskih otoka Feretića i Bogovića jedinim klerikalima u saboru, dok ostale smatra umjerenima (A. Almerigo, *Liberta, autonomia...*, 327-328).

51 P. Strčić, O pravaštvu u Istri i na Kvarnerskim otocima krajem 60-tih i početkom 70-tih godina 19. stoljeća, *Historijski zbornik*, XXIX-XXX, 1976-77, 351-352; B. Milanović, *Hrvatski narodni...*, t. 1, 245-246.

ideju, Laginja je već u prvim tekstovima objavljenima na stranicama *Istrana* stavljao snažan naglasak na hrvatstvo, temeljeći se na hrvatskom povijesnom pravu. Njegova je parola bila: »Budimo Hrvati u pravom smislu riječi«.

Na formiranje Laginjinih stavova golem je utjecaj imao njegov gimnazijski učitelj iz gimnazije u Rijeci – Franjo Jelačić, prijatelj izdavača pravaškog glasila *Hrvatska Vjekoslava Bacha*. Jelačić se u korespondenciji s Laginjom iz 1867. godine obračunavao s – po njegovu mišljenju – bezvrijednim pojmovima poput: slavenska uzajamnost, ilirizam ili jugoslavenska ideja. Nije mu se sviđao ni naziv vodeće političke snage u Hrvatskoj i Dalmaciji – Narodna stranka. On bi više volio da ta stranka nosi naziv Hrvatska stranka. »Što je to slavenstvo?« – piše u pismu Laginji. »Samo golo ime jer gdje se nalazi to slavenstvo? Postoji Poljska, Hrvatska, Češka, Rusija, ali slavenstva nema.«⁵²

Od 1869. godine Laginja se čini potpuno uvjerenim pravašem. Sa zadovoljstvom prati rastuće članstvo stranke i njezino glasilo *Hrvatsku*, izdavano u Zagrebu. U pismu Spinčiću piše jasno o pravašima: »to su jedini Hrvati, a ti jesi Hrvat.«⁵³

Dobrila nije želio prihvatiti novi ideološki profil *Istrana* i povukao se iz tog projekta. Važnijim mu se zadatkom činilo pokretanje prvih novina na hrvatskom jeziku. Ta se ideja kod Dobrile rodila, kako se čini, tijekom njegova boravka u Rimu na koncilu 1870. godine. Tražeći izdavača i urednika, dopisivao se s Franom Ravnikom i Antom Karabaićem. Njegovu je odluku ubrzao članak objavljen u *Novicama* još 1869. godine u kojem se poziva istarske Slavene da osnuju novine na hrvatskom jeziku, upravo po uzoru na ove ljubljanske novine. U odgovoru na taj članak Matija (Mate) Baštjan, bivši Dobrilin učenik, predložio je konkretan prijedlog novina i njihov program te način financiranja. Vjerojatno je njegov prijedlog nastao neovisno o Dobrili. Prema Baštjanovu mišljenju, *Istran* je odigrao važnu ulogu u buđenju istarskih Slavena, Hrvata i Slovenaca, iz sna, ali je sada potrebno pokretanje novina koje bi taj »uspavani narod svaki dan malo protresle«. Izdavanje novina na hrvatskom jeziku vlastima bi – po Baštjanovom mišljenju – jasno pokazalo zrelost i nacionalnu svijest. Novine su se trebale izvorno zvati *Istarska straža*, što je trebalo odražavati njihovu ulogu straže »da nam Talijani ne oduzmu Istru.«⁵⁴

Iako ne nedostaju mišljenja povjesničara koji Baštjanu pridaju odlučujuću ulogu u pokretanju novina, sve upućuje na to da je inicijator bio ipak Dobrila. Zauzimajući visok položaj u crkvenoj hijerarhiji, nije se mogao otvoreno uključiti u organizacijski rad i zbog toga je predao sve poslove svojim bivšim učenicima i prijateljima,

52 F. Jelačić M. Laginji, 9. XI. 1867, Nacionalna i sveučilišna knjižnica – Zagreb (dalje: NSK), Zbirka rukopisa, R. 6259 b; vidi: P. Strčić, O pravaštvu..., 350-351; isti, Oko pokretanja »Naše Sloge«, *Pazinski memorijal*, 1970, 23-24.

53 M. Laginja Vj. Spinčiću, 9. III. 1869, NSK, Zbirka rukopisa, R. 7034 b.

54 M. Baštjan E. Jelušiću, 10. VII. 1869, NSK, Zbirka rukopisa, R. 6333a; P. Strčić, Inicijative i pripreme za pokretanje prvog hrvatskog lista za Istru u XIX st., *Jadranski zbornik*, 7, 1969, 516-517.

odnosno Baštjanu i Karabaiću. Prvi je postao glavni urednik, drugi izdavač i odgovorni urednik.⁵⁵

Prvi broj dvotjednika *Naša sloga* izašao je u Trstu 1. lipnja 1870. godine. Podnaslov je glasio: »Poučni, gospodarski i politički list«. List je prvotno izlazio u nakladi od tisuću primjeraka, a pretplatu za 400 komada pokrivalo je sam Dobrila i – vjerojatno – Strossmayer. Sukladno podnaslovu, *Naša sloga* je, obraćajući se izravno narodu, trebala poučiti i informirati taj narod u ekonomskim i političkim pitanjima te – što je najvažnije – buditi i jačati nacionalnu svijest. Cilj kakav si je uredništvo postavilo u uvodnom članku bio je učiniti te novine »živim središtem duhovnog pokreta«. Radilo se o pripremanju ne samo malobrojne inteligencije i sitnoga građanstva, već prvenstveno seljaštva za sudjelovanje u pokretu i političkoj borbi. Objavljivanje *Naše sloge* označava početak nove etape u nacionalnom preporodu u Istri, etape organiziranog nacionalnog pokreta. Od tog su se trenutka ideje pokreta mogle širiti brže, a Hrvati u Istri i na kvarnerskim otocima mogli su se lakše integrirati i transformirati u jednu modernu nacionalnu zajednicu.⁵⁶

Nikša Stančić je nekoć uspoređivao značenje glasila Narodne stranke u Dalmaciji *Il Nazionale* (osnovanog 1863. godine) s ulogom kakvu su odigrale *Novine* i *Danica* Ljudevita Gaja u razdoblju ilirizma.⁵⁷ Smatram da se bez većeg rizika sličnu ulogu u Istri može pripisati upravo *Našoj slozi*.

(prevela Magdalena Najbar-Agičić)

ZUSAMMENFASSUNG

Kroatische und slowenische Nationalbewegung in Istrien im Zeitraum der Zunahme des italienischen Irredentismus in der ersten Jahren des Dualismus

Die Hauptphase der nationalen Wiedergeburt in Istrien begann später als im Zivilkroatien und umfasste die Jahre 1860 bis 1907. Der Kern dieser Bewegung bildete der Kampf der Kroaten und Slowenen mit der italienischen Minderheit (Bürgertum, Grundbesitzer, Beamtenapparat), die ihre politische und gesellschaftliche Hegemonie verteidigte. Die italienische Dominanz in Istrien sowie das Fehlen eines eigenen Bürgertums und einer eigenen Intelligenz (vielleicht mit Ausnahme des nordöstlichen Teils) verhinderte das vollständige Erwachen eines Nationalbewusstseins der Kroaten und Slowenen. Am 1861 schufen die

55 P. Strčić, *Oko pokretanja...*, 26-27; B. Milanović, *Hrvatski narodni...*, t. 1, 247-250.

56 *Naša Sloga*, 1. VI. 1870; P. Strčić, *Oko pokretanja...*, 28-29; N. Šetić, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama. »Naša Sloga« 1870-1915*, Zagreb 2005, 47-48.

57 N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji (Mihovil Paulinović i njegov krug do 1869)*, Zagreb 1980, 189.

Verfassungsreformen in Österreich günstigere Bedingungen für eine Wiederbelebung des politischen Lebens. Allerdings behielten die Italiener aus ihrer wirtschaftlichen und kulturellen Position resultierende Vormachtstellung im Lande, auch dank der existierenden Wahlordnung für das Landtag (*sabor*) und die Gemeinden. Die italienische Eliten erklärten sich zum Verteidiger der Interessen der gesamten Provinz, sie erweckten mit ihren zur Schau getragenen Lokalpatriotismus unter der slawischen Bevölkerung den Eindruck, ihr Regieren würde Vorteile für das Land bringen. Tatsächlich aber schwächten die von den italienisch dominierten *sabor* getroffenen Entscheidungen die Entwicklungsmöglichkeiten der Slawen. Die österreichische Behörden, obwohl sie mit wachsender Beunruhigung verschiedenen, vom Anschwellen des italienischen Irredentismus zeugenden Aussagen verfolgt hatten, stärkten durch einige Verordnungen und Verwaltungsreformen die Stellung des italienischen Elements. In der Historiographie kann oft der These begegnet werden, dass Österreich dort die Slawen gegen die Italiener unterstützte. Dieser Sachverhalt bedarf einer tieferen Analyse, und der tatsächliche Bild scheint komplexer zu sein. Mit wachsenden Einfluss der kroatischen und slowenischen Nationalbewegung und dem Machtgewinn des italienischen Irredentismus änderte sich auch die Politik Wiens. Die österreichische Regierung betrachtete den Anstieg des Irredentismus mit Sorge, ihr war aber gleichzeitig bewusst, dass sich eine übermäßige Stärkung der Slawen für die Monarchie als ebenso gefährlich erweisen könnte.

Keywords: Kroatischen und slowenischen nationalen Bewegungen, Irredentismus, Istrien, der Habsburgermonarchie / österreichisch-ungarischen Monarchie, der istrischen Parlamenti